

„ЛЕСТВИЦАТА“ НА ИОАН СИНАЙСКИ – ТЕКСТ, ИСТОРИЯ, МИТОЛОГИЯ

Нели ВАСИЛЕВА (Варна), Венета ЯНКОВА (Шумен)

I.

През IV в. в християнството възниква институцията манастирство, основно предназначение на която е реализация на пътя на богопознанието. Монашеската институция е оказвала силно влияние върху културно-политическия живот на Византия през отделните периоди на нейното съществуване. В монашеските среди в продължение на IV–VII в. се оформя своеобразна естетика, която може да бъде наречена „естетика на аскетизма“ или „интериорна, (вътрешна) естетика“, насочена към дълбинните равнища на духовния свят на човека¹. Тази естетика оказва силно влияние върху развитието на отделните направления на византийската художествена култура.

Основна книга на „естетиката на аскетизма“ е „Лествицата“ — една от най-популярните книги в православния свят през средновековието: може с увереност да се твърди, че нейната популярност непосредствено следва библейските текстове. Запазени са множество преписи на съчинението — гръцки (от IX до XVII в. не по-малко от 78), славянски — руски, български, сръбски (от XII до XVII в. повече от 100).

Историята на създаването на съчинението се съдържа в самите ръкописи: текстът на произведението обикновено се предхожда от житие на преподобнаго ꙗ́ца иѡана и҃гоꙋмена стѣна горы синаискыя. нарицаемаго сѡласника², от послание ꙗ́ца иѡанна и҃гоꙋмена раиѡоꙋ къ иѡаннꙋ достоиночѣномꙋ и҃гоꙋменꙋ горы синаискыя, в което се изразява молбата на игумена на близкия до Синайския Раитски манастир към Иоан Синайски да напише книга яко же скрижали вѣгѡписаны, която да послужи за монасите яко же лѣствица зтвърждена даже до неѡбныѣ двѣри. Вероятно това изречение е дало първоначалната идея за названието и съдържанието на съчинението. В отговор следва иоанъ къ иоаннꙋ радоватисѡ: прихъ... еже къ намъ оꙋбогымъ и нищимъ при довроволенни посла чѣстъное свое съложение паче же заповѣдание

— л. 56.

Така напр., идеята на първо слово о ѿвръжении мира, в което е заложена идеята за монашеството, е изразена в Мат. 18:20: идеже ли сътъ събърани два или трѣе о моемъ имени, тоу есмь посредаѣ ихъ — л. 14.

Второ слово: о безпристрастии развива мисълта, изказана в Мт. 5:3—11 и Лук. 6:20: несправдѣаемоу търпѣти крѣпѣ. оглѣаемоу не гнѣвати сѧ оучничѣаемоу не гнѣвати сѧ. ооужаемоу съмѣрати сѧ... яко тѣхъ естъ црѣство небсное — л. 166.

Трето слово: о странничѣствѣ: странничѣство естъ оставление невъзвратно въсѣхъ иже въ очинѣ... всако прѣкъ вѣчѣствнъ въ очинѣ свои — л. 176/18 (срв. Мат. 13:57; Марк. 6:4; Лук. 4:24; Иоан. 4:44).

Четвърто слово: о блнѣмъ и приснопоминаемѣмъ послушанин: прими съ дыханіемъ своимъ. възъ ѿлоучениа глѣше. сътърпѣвни до конца. сии спенъ воудѣ — л. 506 (срв. Мат. 10:22).

Шесто слово: о памяти смртиѣ: шестии въсходъ въшеды оубо не съгрѣшитъ николи же — л. 676 (срв. Сирах. 7:39).

Осмо слово: о възгнѣвни и о кротости: нѣкци оудовъ съврѣщали ѿ ярости соуще. лѣнать во сѧ о томъ цѣленни и попеченни. не разоумѣюще окаянии рекѣшаго. часъць ярости падение томоу — л. 796 (срв. Сирах. 1:22)

Девето слово: о злопомнѣнии: хоудъ вредъ... мѣногашды во и дѣвнхъ мжъ простирають сѧ... аще оставите въскорѣ то и оставитъ вы сѧ обилнѣ — л. 836—84 (срв. Лук. 6:37)

Десето слово: о клеветанин: ѿ ненависти и злопомнѣния огланию ражати сѧ... послушанте мене вси зѣли цоужихъ грѣхъ соуднѧ. яко иже соудѣмъ соудите. соудъ приметѣ — л. 85/856 (срв. Мат. 7:2; Рим. 2:1)

Единадесето слово: о мѣногословни: мѣногословие неразоумно знамение. огланию двѣри. бладословію вожъ. лѣжи слоуга. съмыслоу расыпание. теплотѣ оустоужание (л. 866) ... оунѣ ѿ высоты съпасти на землю. нежели ѿ языка — л. 87 (срв. Сирах. 20:18)

Дванадесето слово: о лѣжи: породъ же велерѣчию и бладословію лѣжа. лѣжи творецъ мѣногашды помышляеть дѣшнѧя пагоубы — л. 886 (срв. Сирах. 20:24—26)

Четиринадесето слово: о чрѣвообъяденин: широкъ и пространъ поутъ оутровѣ ведни въ пагоубоу блудноую. и мнѣзи соу градоущи тѣмъ. коль оузъка врата и печальнъ поутъ ачѣвннн. въводи въ жизнь чистоую — л. 94 (срв. Мат. 7:14)

Петнадесето слово: о чистотѣ и цѣломоудри: чистота естъ бесплѣтнаго естъства оусвоение чистота естъ домъ хѣовъ. цѣломоудрѣство естъ всацкое всѣхъ довоольствѣ именованіе — л. 96.

Шестнадесето слово: о сребролюбни: корень всемоу зѣлоу — л. 112 (срв. 1 Тим. 6:10)

Седемнадесето слово: о нестѣжанин: невѣрание имѣнию естъ скръвѣмъ отѣложению, беспечалию житию. поутъникъ вес прѣтѣчениа. вѣра заповѣдѣмъ — л. 112 (срв. 1 Тим. 6:6—8; Лук. 18:22)

Двадесето слово: о въдѣнни тѣлеснѣмъ: въдре око очисти оумъ. мѣноужество же съна окамени дѣшоу... въдѣнне же память очищаетъ — л. 1166

Двадесет и второ слово: о многообразнѣмъ тѣшеславии: тѣшеславие есть естествоу прѣмѣненіе и обычан развращеніе... кровище зломыслию — л. 1296, влжашен вастъ лѣстятъ вастъ; что во оупѣхъ есть члѣккъ аще всемоу мироу оупѣхъ сътворитъ. себе же ѡщетитъ — л. 1226 (срв. Мат. 16:26)

Двадесет и трето слово: о прѣзорьствѣ: прѣзорьство есть вѣ ѡвѣрженіе. вѣсковское изъоврѣтене... ярости источникъ. лицемѣриа дверь... троудовъ своихъ вестоудное исповѣданіе — л. 1246; прѣзоривыхъ гѣ ѡмещетъ сѧ — л. 125—1256 (срв. Иак. 4:6); нечистъ предъ гѣмъ всаккъ высокосердѣ — л. 1256 (срв. Притч. 16:5)

Двадесет и четвърто слово: о кротости и простотѣ: наоучитъ гѣ кроткыя поутымъ его — л. 131 (срв. Пс. 24:9); кротыци наслѣдаты землю — л. 1316 (срв. Пс. 36:11); дѣша тихая вѣмѣтитъ словеса прѣкмоудрости. оуправитъ во кроткыя на соудѣ — л. 1316 (срв. Пс. 24:9); дѣша кроткыихъ напѣлнатса разоумна. яростныи же оумъ тымъ и невѣдѣнню соужитель — л. 1316.

Двадесет и пето слово: о смѣреномѣдри: смѣрене есть безъименна блѣдъ дши — л. 1346; навикнѣте ѡ мене. ѡ моего въ вастъ въселения и просвѣщения и дѣиства. яко кротккъ есмь и смѣренъ срѣмъ. и помыслѣмъ и смѣислѣмъ. и обратете покои ѡ ратии — л. 1346—135 (срв. Мат. 11:29); въ смѣрении нашемъ помануъ насъ гѣ. избави насъ ѡ врагъ и врѣдовъ и сквърнь нашихъ — л. 1366 (срв. Пс. 135:23—24)

Двадесет и шесто слово: о расоужении помыслѣмъ: расоужение есть о себѣ истинное познание — л. 1436, ... вжѣствныа воля безъ влазна достижение. въ все время. и мѣсто. и дѣло — л. 144; всего дѣховнаго дѣяния. видомаго же и разоумнаго варлетъ предъположение свое... аще годъ о всакомъ дѣлѣ подъ нѣсьмъ — л. 155—1556 (срв. Екл. 3:1)

Двадесет и седмо слово: о чистотѣ тѣлеснѣки и о дши мѣлчанинѣ: иже мѣлчания дошѣдъ. оувѣдѣ главоиноу таинъ — л. 1756; вжѣствныи аплѣ рѣ. кто оувѣдѣ оумъ гѣмъ. азъ же рекоу. кто оувѣдѣ оумъ члѣвчъ. мѣлчашаго дѣмъ и тѣлѣмъ — л. 1866 (срв. Рим. 11:34)

Двадесет и осмо слово: о влѣжнѣки мѣтвѣ: мѣтва есть по качѣствоу съсоушїе и єдинїеніе члѣвоу и боу — л. 1866; тѣ же во огнь изѣдая и освѣщяя. свѣтѣ именуется — л. 1926 (срв. Иоан 1:9)

Двадесет и девето слово: о бѣподражнѣмъ безвредии и ѡ съвѣршени: безвреднѣ оумъ есть и знается. иже плѣть вестыа сътворивъ. оумъ же ѡ зѣданиа вѣзвышивъ чоувства же всѧ семоу повиноувъ — л. 1946 (срв. Иоан. 1:12)

Тридесето слово: о съвоузѣ добротынкѣ троїци. вѣра. надежда. любви. болши же вѣсѣхъ любви. въ во именуется — л. 197 (срв. 1 Иоан 4:8,16); любви по качѣствоу оубо подобие бїе. елико же члѣккъ же досажно. по дѣиствоу же пиянство дѣши. по своиствоу же источникъ вѣры. бездѣние дѣлаготѣрпѣнню. мое смѣрению... любви не помышляетъ зла — л. 1976.

Приведените примери убедително илюстрират, как авторът развива библейските идеи в слова-трактати и построява степените на своята лествица в тяхната взаимовръзка във възходяща градация. Езикът им се характеризира с емоционална образност, която прави от текста не само поучително, но и увлекателно четиво. Словата са изпъстрени с мисли, разсъждения, тълкувания на различни понятия от типа: *страшивкии на брань да не исходить* — л. 158б; *мълчании тѣшеславию ратьникъ* — л. 171; *яко же облаци съкрывають сѣнце. сице зѣльыя мысли омрачаютъ и погоубляютъ оумъ* — л. 171б; *яко вѣтри мочтатъ бездною. сице и ярость паче всѣхъ мочтитъ мысль* — л. 172, които не само правят съчинението произведение на православната херменевтика, но засилват неговата комуникативност в процеса на формиране духовния свят на средновековния човек. В Лествицата са заложени и основните идеи на оформилото се по-късно исихастко учение.

II.

За символиката и генезиса на митологемата „небесна стълба“ е писано достатъчно⁹. Но все още не е изяснен докрай проблемът за христианизацията на архаичното наследство: за посоките и конкретните форми, в които тя се осъществява, за пресемантизирането на знаците при прехода между различните типове култура (нехристиянска и християнска) и пр. По-нататък в нашето изложение бихме искали да продължим започнатата преди време дискусия около въпроса за *общия (християнско-фолклорен) символен фонд на средновековната словесност*, като се ограничим до рецепцията на едно от най-популярните съчинения в християнския свят — „Лествицата“ на Йоан Синайски¹⁰.

Тук ще се спрем за лествицата (стълбата), небесната стълба като културен концепт, фокусирали синкретични напластявания и значения, които активизират различни равнища в човешкото съзнание (в частност — на средновековното мислене, отдавайки дължимото на разностадиалността на елементите, взели участие при неговото формиране). Ще обърнем внимание върху някои характерни словесни формули, съхранени в българския фолклор, отразяващи митологемата „стълба в небето“. Ще се спрем само на най-разпространените от тях: „мост на морето, стълба в небето“; „у ливаде шесторядо, под дървото седмосълбо“; „със стълба в гърне да влиза“; мотива в приказките за надлъгване „изкачване до небето по стълбо“. Словесната формула предполага не само устойчивост в начина на изказ, но и „втвърдяване“ на определени архаични представи с предполагаем митологичен прототип, които много често не се осъзнават от пренасящите ги през времето певци и разказвачи. За нейното утвърждаване спомагат различни фактори: традиционният характер на фолклорната словесност; стереотипността на словото в песента; влиянието

на обредния контекст, в който фолклорният текст битува и пр. За конкретния емпиричен материал можем да предположим и въздействие на християнската словесна (канонична и неканонична) и иконографска традиция¹¹.

Според М. Елиаде стълбата е само *един от символчните изрази на възнесението* на осъществимата връзка между небето и земята¹². Стълбата е субститут на световното дърво и аломорфна на: моста, реката, дъгата, кладенеца и пр.¹³ Предвид основополагащата му роля в космогоничните представи на различни митологически и религиозни системи концептът „стълба в небето“ устойчиво присъства под различни варианти и в различни съчетания, които могат да се проследят на различни текстови равнища: лексикално, образно, изобразително, мотивно, фабулно и пр.

Връзката между небето и земята (*край—земля, край—свет, усвет* и др.) според коледна песен е „синьо сукно“, което „Вишан Господ“ мята до земята. Песента отразява идеята за постоянното движение на божеството нагоре и надолу по синьото сукно — аломорфно на космическото дърво: „Наметнал ми й,/Вишан господ/Синьо сукно/До земята./Че са качи/ На високо,/На високо/На широко./Че погледна/Татък долу/И на гори...“¹⁴

В българските религиозно-легендарни песни и балади се среща мостът — митически образ, отразяващ древна представа за връзката между света на живите и света на мъртвите¹⁵. Мотивът за преминаването на мъртвите души по мост има индоевропейски генезис¹⁶. Според песен от с. Извор махала, Кулско, мъртвите души минават „по тънко влакно лено“/вар. „конопно“¹⁷. А според песен от с. Ярлово, Самоковско св. Петка и св. Неделя отсичат два бора, за да направят мостове, по които да минават душите¹⁸. Преминаването по моста е атестат за праведност, докато грешниците са наказвани чрез отхвърляне/отпадане от него: „Коя душа греовна,/ она паднала под мосто;/ коя йе душа праведна,/ она е през мосто минала“. С други думи, „мостът-влакно“ в религиозните песни функционира като нравствен коректив и като такъв семантично се изравнява със „Стълбата на спасението“ („лествицата“). Нейната иконография представя монаси, придвижващи се по насочена към небето стълба, както и падащи от стълбата — алегория за праведност и греховност¹⁹.

В българската коледна песенност е съхранен образът на Христос като строител на този мост: „Се даде облак от бога, /Ристоса йе го зедое, страшни мостови да праит,/ грешнине души да ворвет“²⁰. Такава представа се утвърждава и разпространява и чрез популярните имена на Господ, залегнали в Св. Писание: „строител“ (срв. Евр. 3:3; Мат. 16:18); „яка кула“ (Притч. 18:11). Внимание заслужава песенната фабула „Гос-

под гради град/манастир²¹. Познат е и неин вариант: „Мъртвите градят небето (рая)/ кошара на небето“²². Този градеж е локализиран: „горе в небето“; „нито на небе, ни на земя./ между два черни облака/ във тия пусти пустини...“²³. Божият/митичният град е разположен в междинно пространство, той е мистична връзка между двата свята: светът на живите и „другия“ свят, светът на мъртвите. Божият градеж (град, манастир) според песента е релевантен на моста и стълбата. Но тук е отразена и каноничната християнска представа за „Господ — владика над живите и мъртвите“ (срв. Рим. 14:9).

Словесната формула „мост на морето, стълба в небето“ се среща в балади и песни с митически и легендарни мотиви²⁴. Това са широко разпространени сред балканските народи фабули: „Вградена невеста“, „Условия за женитба с Виша гъркиня“ и „Баща иска дъщеря си за жена“²⁵. Тя се използва за определяне на тежка задача, целяща предпазването от нежелан/инцестуален брак, а при фабулата „Вградена невеста“ — трудноизпълнима цел. Изследователите са единодушни, че тук са съхранени реликти от древни митове.

Словесната формула „у ливаде шесторядо, под дървото седмосълбо“ е характерна за коледните и службарски²⁶ песни. В песен от Софийско „Св. Никола и гемиджий“ се пее за „трапези/ливагъе шестореди, седмосълби...“²⁷, срв. с коледарска слава от Оряховско: „трапези шестореди, седмополи“²⁸. Впечатлява образът на трапезите/райските трапези, където св. Петка служи служба и където са се събрали всички светци. Шестореди — са трапезите, подредени в шест реда²⁹. Сред даровете, които коледарите носят на стопанина на къщата е и чудна пшеница: „Тя не расла шестуред, седмуред, най ми расла седмуред, восмиреда...“³⁰, срв. „шесторядица пшеница“ — „что има по 6 реда на клас“ (Н. Геров). Ще припомним, че старобългарската лексема *радъ* съдържа идеята за подреждане на обектите не само в хоризонтален, но и във вертикален план³¹. Следователно, чудната пшеница и службарската трапеца съдържат презумпцията за нарастване/движение във височина. (В приказничната фабула по стълбото, израснало от житно зърно, в Коледната нощ героят ще достигне небето). Но обикновено втората съставка от словесната формула за трапезата е „седмополи“, т.е. „със седем поли“, срв. „седмопола черга“. Какво означава „трапези седмосълби“? Техният смисъл се изяснява по-късно в песенния текст: за да извика главния светец, св. Никола, св. Илия взема два позлатени рога и отива „у ливагъе шесторедо,/под дървото седмосълбо...“ и засвирва с тях. В Речника на Н. Геров „седмосълбий“ е обяснено като „что има 7 слъба, 7 клона“. Лексемата „сълб/слъб“ е фонетичен вариант на „стлъб“ — ‘клон на растение, вейка, стълбо’, сродна на съхранената в диалектите форма „стлъба“, вар. „стлъбец, стлъбица, стлъбка, стлъбчя“ — книжовно ‘стлъба’³². Така в пре-

вода на историята на Иаков (Бит. 28:12) от 1924 г. е употребено „сълба“ вм. „стълба“. Следователно, щом „сълба“ означава не само ‘клон’, но и ‘стълба’ (лестница, *climax, scala*), то тогава дървото от песента може да се окаже със седем стълба/стълби/стъпала, което твърде напомня „7-стъпалните шамански дървета“, по които избраниците осъществяват връзката/прехода между световете³³. Християнски еквивалент на това дърво (космическо дърво, *axis mundi*) е образът на Божия Син, отразено в едно от названията на Христос като „дърво на живота сред Божия рай“ (срв. Откр. 2:7).

В българските хумористични песни с мотив „Невярно либе“ е запазена клетва на измаменото либе: „болен да лежи девет години, със стълба в гърне да влиза, комар да му е кон, терзийска игла — тояга и тя да му натяга“³⁴. Клетвата представя преобърнат свят, в който стълбата е насочена не нагоре към небето, а — надолу и навътре, към топосите на хаоса, греха, мрака. Тук посоката на движението е равнозначна на пътуване към хтоничното (болест, смърт) — обичайна функция на стълбата като връзка между трите дяла на космическото дърво.

В приказките за надлъгване се среща мотивът „изкачване до небето по стъбло“³⁵. Според изследователите небивалиците в приказките за надлъгване отразяват „древен пантеистичен мироглед“, а някои автори откриват в тях реликти на шаманската традиция³⁶. В тези приказнични фабули връзката небе — земя е материализирана. Според В. Проп механичните средства за придвижване нагоре и надолу по аломорфите на космическото дърво са „деформация на по-раншни представи“³⁷.

За целите на нашето изследване особено показателна е приказка от Брезнишко³⁸. Разказаната в нея небивалица е хронологизирана на Бъдни вечер — нощта преди Коледа. Това, според народната вяра, е време на хармонизиране на света и победа над силите на хаоса, време на скъсяване на границата между световете (коледарите носят послание от света на предците). Вярва се, че няколко дни по-късно, на Богоявление небето се отваря и всеки може да получи това, което в този момент си пожелае. На календарно-обредно ниво народната вяра допуска възможности за преодоляване на пространствата, за пресичане на сакралното и профанното. Механичното средство, което осъществява връзката земя-небе израства от „зрънце жито“, попаднало върху наторена с мед земя (срв. седморедата пшеница от коледната благословия — фолклорна версия на идеята за първичния зародиш, положен в основата на мирозданието)³⁹. Житото и медът неизменно присъстват в редица обряди и концентрират идеята за плодородието и неслучайно едно от имената на християнския Божи Син е именно „пшенично зърно“ (Иоан 12:24). В тази приказка субститут на митологемата „небесна стълба“ е пшеничната сламка (другаде — сноп, купен, тиквено стъбло). Важен елемент на фабулно ни-

во е пробиването на небето с глава. Отворът на небето съответства на материалната му природа според фолклорните представи за него, но тук можем да открием паралел с иконографията на „небесната стълба“: в края на стълбата, опиращ в небето, се изобразява благославящият Бог и ангели.

Задължителен фабулен елемент на приказничния тип е връщането на героя обратно на земята. То не става по начин, аналогичен на изкачването, защото съществуват обстоятелства, които пречат за това. Обикновено героят изплита въже от космите на косата/брадата си и пр. и се спуска надолу по него. Устойчив фабулен момент е недостигащото въже или — прегарянето му, поради което героят полита надолу. Според морала на приказката изкачването до край-земля и контактът с нея за обикновен смъртен (бил той и хитрец!, надарен с необичайна, макар и гротескова сила) е невъзможен или — възможен само частично, в определено време на годината и всеки осъществен контакт с Божия свят трябва да бъде санкциониран⁴⁰. Падането на героя в приказката и на монасите при изображението на Лествицата на спасението е своеобразна алюзия на наказанието заради досега с божественото или — заради сторени грехове.

В заключение ще отбележим, че древният образ на небесната стълба като материализирана идея за човешките възможности да се достигне иначе недостижимият свят на божественото се реализира в българската фолклорна словесност под различни образи, мотиви, фабули. Тук той присъства с обичайните си функции, но повлияни от християнската символика. Можем да приемем, че концептът небесна стълба активизира както архаични, така и собствено християнски представи и се включва към общ фолклорно-християнски символен фонд на средновековната словесност.

Исклучителната популярност на съчиненито „Лествица“ на св. Йоан Синайски (Лествичник) през цялото средновековие и особено през XIV — XV в. намира своето обяснение както в парадигматичната му роля при формиране на християнския нравствен идеал, така и в актуализирането и преосмислянето в нова идеологическа среда на по-древни митологични елементи.

БЕЛЕЖКИ

¹ Бычков, В. В. Малая история византийской эстетики. Киев, 1991, 92—93.

² Тук и по-нататък старобългарският текст се цитира по най-стария славянски препис на текста, източнославянски, от средата на XII в. (Москва, РГБ, Рум. 198).

³ На икона от XI в. от сбирката на Синайския манастир „Св. Екатерина“, изобразяваща стълба с 30 степени и изкачващи се по нея монаси, св. Йоан е достигнал последната степен (небето) — вж. Лихачева, В. Искусство Византии IV—XV веков. Л., 1986, 174—175.

- ⁴ Цит. по: **Экономцев, И.** Православие, Византия, Россия. М., 1992, с. 177.
- ⁵ **В: Брокгауз, Ефрон**, Энциклопедический словарь, т. XIIIа, Спб., 1894, с. 671—672 е посочена годината 606, когато 80-годишният старец Иоан е бил игумен на Синайския манастир; там е посочена и др. гледна точка — черниговският архиепископ Филарет отнася неговата смърт към 563 г.
- ⁶ По-подробно вж.: **Василева, Н.** „Лествицата“ на Иоан Синайски в контекста на средновековната аскетична литература — В: *Медиевистични изследвания* (в памет на П. Димитров). Шумен, 1996.
- ⁷ Цит. се по: **Библия**, изд. Св. Синод на Българската църква, С., 1992; същият образ присъства и в Иоан. 1:51.
- ⁸ Тук се цитира среднобългарския превод по ръкописа от библиотеката на Рилския манастир 3/10 (72) — л. 205.
- ⁹ **Мифы народов мира**. М. Т. 1 (1980), Т. 2 (1982); **Елиаде, М.** Трактат по история на религиите. С., 1995; **Елиаде, М.** Шаманизмът и архаичните техники на екстаза. С., 1996; **Шевалие Ж., А. Геербрант.** Речник на символите. С., Т. I, 1995. Т. II, 1996; **Фрейзър, Дж.** Фолклорът в Стария завет. С., 1989, 245—247; **Мороз, Й.** Символика на „Стълбата на Яков“ и нейният генезис. — В: Лит. мисъл, 1992, № 3—4; **Velculescu, C.** L'histoire d'un symbole monastique — „L'Échelle“ de Jean de Sinay. — доклад пред Международна научна конференция „Св. Иван Рилски и манастирската култура в средновековна Европа“. С., 1996.
- ¹⁰ **Парпулова, Л.** Символични образи в българския фолклор. — В: *Литературознание и фолклористика*. В чест на акад. П. Динев. С., 1983, с. 378—382; **Бадаланова-Покровска, Фл.** „Дивна града“ — девица и невеста, съпруга и вдовица, а понякога и блудница. — В: *Епос-етнос-ерос*. С., 1995, 137—196.
- ¹¹ Взаимодействието между иконографията на небесната стълба и фолклора е тема за самостоятелно изследване, което надхвърля задачите ни тук. Нашата цел е да маркираме една продуктивна изследователска перспектива. Основанието за подобно дирене откриваме във възгледа на св. Василий Велики за изображението (иконата) като „книга за неграмотните“. Библейски прототип на иконографията на небесната стълба е Бит. 28:12—13, — **Иконографски наръчник**. Преведен от славянски на говорим български език от Върбан Гърдев Коларов през 1863 г. С., 1977. Нейн вариант е „Стълбата на спасението“ (**Лазарев, В. Н.** История византийской живописи. М., 1986), предназначена най-вече за монаси в манастирите.
- ¹² **Елиаде, М.** Шаманизмът..., 521—525.
- ¹³ **Мифы...**, Т. 1, 398—406; **Георгиева, Ив.** Българска народна митология. С., 1983, 31—35; **Мороз Й.**, Цит. съч.
- ¹⁴ **Върбански Ат.** Песните на бердянските българи. Ногайск, 1910, № 32.
- ¹⁵ **Сборник** за народни умотворения, наука и книжнина. Т. 1—60 С., 1889 — 1993, кн. 60, ч. 1, 1993.
- ¹⁶ **Мифы...**, Т. 2, 176—177; **Добрев, Ив.** Произход и значение на праславянското консонантно и дифтонгично склонение. С., 1982, 91—94.
- ¹⁷ **Сборник...**, т. 60, ч. 1, № 550 и № 551.
- ¹⁸ **Шапкарев К.** Сборник от български народни умотворения. Т. 1. С., 1968, № 45.
- ¹⁹ **Лихачева, В.** Цит. съч., с. 175.
- ²⁰ **Шапкарев К.** Цит. съч., № 66.
- ²¹ **Сборник...**, Т. 60, ч. 1, № 352, № 353, № 503—№ 505.

- ²² Сборник..., Т. 60, ч. 1, № 345—№ 350.
- ²³ Българско народно творчество. Т. 4. С., 1961; т. 5. (1962); т. 10 (1963), т. 4, с. 543.
- ²⁴ Сборник..., кн. 60, ч. 1 и ч. 2, № 470, № 715, № 975.
- ²⁵ Парпулова, Л. Цит. съч., 379—381; Парпулова, Л. Баладата „Вградена невеста“. — В: Български фолклор, 1983, № 2, 24—26.
- ²⁶ От „служба, светец, обрук, черква“ — празник, посветен на християнския светец.
- ²⁷ Българско..., Т. 4, с. 591.
- ²⁸ Българско..., Т. 5, с. 271.
- ²⁹ Геров, Н. Речник на българския език. Ч. 5. С., 1978.
- ³⁰ Върбански, Ат. Цит. съч., № 60 — коледна благословия.
- ³¹ Срезневский, И. И. Словарь древнерусского языка. Т. 3, ч. 1. М., 1989; Геров, Н. Цит. съч.
- ³² Геров, Н. Цит. съч.
- ³³ Мифы..., т. 1, с. 404; Калоянов, А. Българското шаманство. С., 1995, с. 36.
- ³⁴ Стоилов, А. Показалец на печатаните през XIX в. български народни песни. Т. 1. С., 1916, № 281.
- ³⁵ Български фолклорни приказки. Каталог. С., 1994, 804А, 1889 К; Рускова, Ек. Поетика на смешното в българските народни приказки. С., 1987, 148—158.
- ³⁶ Рускова, Ек. Цит. съч., с. 155; Калоянов, А. Цит. съч., 46—48.
- ³⁷ Проп, В. Исторически корени на вършебната приказка. С., 1987, с. 208.
- ³⁸ Сборник..., XLIX, с. 551; Българско..., т. 10, 267—271.
- ³⁹ Добрев, Ив. Цит. съч., 165—166
- ⁴⁰ Добрев, Ив. Цит. съч., 200—205.